

דליה רביקוביץ ויהודה עמיחי משוחחים על שירה

מפגש עם סטודנטים, 1976

—
"אני חושבת שמה שגורם לקורא הנאה בקריאת היצירה זה
לא שהוא מוצא את הביוגרפיה של הכותב, אלא שהוא מוצא
את הביוגרפיה של עצמו"
—

בשנת 1976 זכו דליה רביקוביץ ודן צלקה בפרס ברנר. לרגל הענקת הפרס שודרה בקול ישראל, בתכנית "מילים שמנסות לגעת", שיחה שערכו רביקוביץ ויהודה עמיחי עם סטודנטים מהחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים זמן קצר לפני מועד השידור (15 בנובמבר 1976), בבית הסופר בירושלים. בשיחה עלו מגוון נושאים, ובהם היחס בין השירה לבין הפרוזה ומידת מעורבותו של היוצר בחברה.

הסבר קצר לדברים הנזכרים ברמז בהמשך:

רביקוביץ מציינת בדבריה עבודה סמינריונית על "הרומן הפואטי" שחיברה בעת לימודיה באוניברסיטה העברית. את החיבור, שכתבה באנגלית מדם לבה, הגישה לפרופ' אדם אברהם מנדילוב, ככל הנראה בשנת 1961. הוא נתן לה ציון נכשל, ומשום כך, לדבריה, לא זכתה בתואר הבוגר. לימים תורגם החיבור הידעני ורב-התנופה הזה בידי יניב פרקש, ונכלל בספר מאמריה ומסותיה של רביקוביץ "הזהב ותפוחי האדמה: רשימות ומאמרים" בעריכתי.

בשנה שבה זכתה בפרס ברנר פרסמה רביקוביץ את קובץ סיפוריה "מוות במשפחה", ראשון קובצי הסיפורים פרי עטה. יהודית אוריין בן-הרצל פרסמה ביקורת חריפה על הספר, ונראה שאליה כיוונה כאן רביקוביץ באמרה ש"נשטפתי קשות", ובהמשך בציינה את ה"כתבה". רשימת הביקורת ההיא נכללה לימים בספר "כתמי אור: חמישים שנות ביקורת ומחקר על דליה רביקוביץ" (עורכות: חמוטל צמיר ותמר ס. הס). רביקוביץ טענה שבגלל הביקורת הזאת חדלה לכתוב פרוזה במשך כעשור.

"ההתנחלות בקדום": בתקופה ההיא מלאה כמעט שנה להקמת ההתנחלות בתוך בסיס צה"ל "מחנה קדום", שבהמשך הפכה לשני יישובים, קדומים ואלון מורה — בניגוד להחלטת ממשלת רבין הראשונה. ההתנחלות בקדום הייתה פרי פשרה עם גוש אמונים והיא הציתה ויכוח פוליטי חריף.

את התכנית, שמשכה כעשרים ושתיים דקות, תמללה טל ארדיטי, מסרט-מלל מספר 12243 בסרטיית קול ישראל בישראל. את התכנית "מילים שמנסות לגעת" הגישה כרמית גיא, ערכו: דליה עמית ושמואל הופרט, ביצוע טכני: זאב פֶּדֶן. מהטקסט שלהלן השמטנו את דברי הפתיחה של המגישה, וכן את פרטי השירים שהושמעו במהלך השידור. כן השמטנו חזרות וגמגומים של הדוברים. אם יש סטודנטים או סטודנטיות שהשתתפו במפגש, ואולי אף שאלו את השאלות המופיעות כאן, הם מוזמנים ליצור קשר.

גדעון טיקוצקי

*

סטודנט: אני הייתי מבקש לדעת גם מדליה רביקוביץ וגם מיהודה עמיחי, מה גורם להם לבחור לפעמים בפרווה ולפעמים בשירה? אם זה החומרים, הנושא שאתם רוצים להעביר, הלך רוח אחר שאתם נמצאים בו בזמן שאתם כותבים: מה גורם למעבר הזה ולשינוי הזה?

יהודה עמיחי: היות ואני בכלל נוטה לנוחיות מסוימת ולעצלות מסוימת בענייני כתיבה, ואני מחסידי המלחמה נגד הגישה שמשורר זה משהו מקצועי, משהו שלומדים, משהו שאדם עושה מכיוון שהוא נהנה לעשות את זה בצורה טבעית מאוד... גם דליה וגם אני התחלנו לכתוב שירים כי זה עזר לנו, לכתוב. אחר כך, מדוע באמת אני חושב שהתחלתי לכתוב סיפורים ואחרי זה רומן של חמש מאות ומשהו עמודים, למעשה זה אותו הדבר, זה כאילו הרקע לשירים, זה כאילו... הייתי אומר שאם השיר הוא כמו איזה משהו שמדפיסים אותו בתבנית, אז זה כאילו לא רק למכור את המטבע, [אלא] את כל בית הדפוס ואת כל התבניות של המטבע.

דליה רביקוביץ: פעם האמנתי שיש הבדל איכותי בין שירה ופרווה כמעט כמו בין ספרות לאמנויות אחרות. כמעט כמו בין ספרות לציור, בין ספרות למוזיקה. הייתה לי גם תזה מלאה הגות בעניין הזה, ובכוח זה אני נכשלתי בעבודה הסמינריונית שאני כתבתי על הרומן הפיוטי, כי התזה לא התקבלה.

כיום אני כבר לא מבחינה הבחנה כל כך נחרצת בין שירה ופרווה. אני פעם רציתי לטעון, היה לי הרושם ששירה זו מין פרצה במציאות. איזו מין כפירה במציאות והפרווה היא ההיפך מזה.

לי עדיין יש הרגשה שיש הבדל איכותי בין שירה ופרווה. מה שנוגע לכתיבה שלי עצמי, אז... לשאול אותי על כתיבת הפרווה שלי זה כמעט לעג לרש, בוודאי בהשוואה ליהודה, משום שיהודה כתב גם מזה וגם מזה. אני כתבתי כמה ספרי שירה ו... קובץ אחד של פרווה, שהוצאתי אותו בזהירות גדולה וגם עליו כבר נשטפתי קשות. ואין לי ספק שזה לא... הכשרון העדיף שלי, פרווה. לי יש גם תפיסה קצת פרימיטיבית של פרווה. אני חושבת שבפרווה צריך לספר סיפור. וזה מה שניסיתי לעשות, וזה דבר שאני קצת מתקשה לעשות אותו. אז מדי פעם, כשאני מצליחה לקבץ משהו שנראה לי כמו סיפור,

אני יושבת לכתוב בחירוף נפש את הפרוזה שלי, שכפי שאמרתי, במשך עשרים שנה התקבצה לקובץ אחד של, נראה לי, מאה ארבעים עמוד.

סטודנטית: מה דעתך שלך על היחס בין היצירה לבין הביוגרפיה והניסיונות לבנות ביוגרפיה של משורר או של סופר על פי היצירה שלו?

רביקוביץ: אין לי ספק שיש יחס בין הביוגרפיה ובין הכתיבה. אני חושבת שבכתיבה אדם מתאר על פי דרכו, על פי הצופן שלו, את הביוגרפיה שלו. או כפי שהוא היה רוצה לבנות אותה מחדש. דבר שאני לא מקבלת זה את הכיוון השני, זאת אומרת, שצריך לחזור אל הביוגרפיה כדי להבין את השירה. או שיש בזה איזושהו עניין, זה דבר שהיה בכתבה לצערי. אני חושבת שכל קשר בין הביוגרפיה לבין הכתיבה הוא קשר רכילותי, יש בו עניין כמו בכל רכילות אחרת אבל לא יותר מזה. אין בו שום צורך לא להבנת היצירה, וודאי לא בכדי ליהנות ממנה אם היא גורמת איזושהי הנאה. אני חושבת שמה שגורם לקורא הנאה בקריאת היצירה זה לא שהוא מוצא את הביוגרפיה של הכותב, אלא שהוא מוצא את הביוגרפיה של עצמו. ואין ספק שזה דבר שהכותב לא מכוון אליו, הוא לא מכיר את הקורא שלו, אבל אם אותו מגע קסמים מתרחש, זה הדבר שלפי דעתי צריך לעניין את הקורא, זה גם הדבר שמשמח את הכותב.

סטודנט: אתם יושבים פה בקהל מסוים וכותבים לקהל מסוים, וזה בארץ ישראל, ואומרים שזה עם יהודי ו... איכשהו כל הדברים האלה בטח משפיעים עליכם וחודרים לכתבה שלכם. איך אתם מתייחסים לעניין הזה של מסורת ושל חומרים לאומיים ונוספים ששייכים לכל העניין הזה, איך אתם מתייחסים לעניין הזה בכתבה שלכם, ואולי גם אם אתם מסוגלים לחשוב על מי שמקבל את זה?

עמיחי: באופן טבעי, אצל דליה כדרכה ואצלי אולי בצורה קצת יותר בולטת, היות ואני... פשוט גדלתי במסורת יהודית יותר, בית דתי מאוד, אז לכן זה ניכר יותר, זה חלק מהביוגרפיה שלי. היות ואני בכתבה שלי מתייחס לדברים שאו שימחו אותי בחיי או הציקו לי, אני נלחם בכתבה שלי או מלטף את אותם הדברים שעשו לי טוב או עשו לי רע. אז כך שגם השנאה לפעמים למסורת וגם האהבה למסורת ניכרת בזה שאני מעלה את הדברים, אני מעלה אותם באהבה או מעלה אותם בשנאה.

רביקוביץ: אתה שאלת אם אנחנו רואים את עצמנו שייכים לסביבתנו שאתה תיארת כמה מרכיבים שלה: הדת, המסורת, הארץ הלאום... אולי המזרח התיכון גם... או אם אנחנו רואים את עצמנו כאיבר מדולדל. אז אני בהחלט לא רואה את עצמי כאיבר מדולדל, אבל אני גם לא בשירות לאומי כיום. זאת אומרת, אני... (עמיחי: את לא בימי מילואים?) כן, אני גם פטורה ממילואים. יהודה אמנם עוד משרת, אבל אני כבר פטורה. אני חושבת שאם אתה לא יודע את התשובה לשאלה שלי אז אין לי מה להשיב, אז התשובה שלי לא תחכים אותך. אלא אם כן אתה רוצה לדעת את דעתי על ההתנחלות בקודם. זאת אומרת, אם מתוך השירים שלי אתה לא מרגיש את מידת ההזדהות שלי, אז או שאני נכשלתי או שאתה לא קראת אותי.

עמיחי: העניין הזה של התפקיד של השירה, התפקיד, יש לה רק תפקיד אחד: להתמודד עם המציאות במסגרת של האדם בעצמו. אם האדם חי במציאות, הוא ישקף את המציאות שלו, עם הטראנסצנדנטי הקשוב הזה. אני חושב שהשירה יכולה לעשות רק דבר אחד: להתמודד במציאות. והמציאות היא אך ורק המציאות שאני רואה אותה ושאיני חש אותה ושאיני עובר אותה ושאיני מנסה לתאר אותה. וזה יכול להיות בדרך שדליה עושה, למרות שכביכול דליה כותבת על דברים שמעבר לזה, אבל עם מלא מציאות, וזה יכול להיות בדרך אחרת. אבל המציאות, השיר, תמיד מטפל רק בדברים המציאותיים.

רביקוביץ: אולי אפשר לנסח מחדש את השאלה כ: 'האם שירה צריכה להיות מגויסת או שירה בלתי מגויסת?'. אז כאן אני לגמרי מסכימה עם יהודה, ששירה היא חוויה אישית אינטנסיבית, ובלי זה פשוט אין לה קיום. אפשר לנסות לעשות אותה אבל היא בלתי-אפשרית. היא פשוט לא יוצאת לפועל. השאלה אם האיש שכותב את השירים הוא איש מגויס או בלתי-מגויס. אני לא מאמינה בשירה שנקנית רק במושגים, אני לא מאמינה באיזושהי יצירה שהיא מושגית, גם לא בציור מושגי, שכיום הפך לקטגוריה בפני עצמה. אני הייתי אפילו מרחיקה לכת יותר מיהודה, אני חושבת שלמשורר אין תפקיד, כי גם אין לו שכר.

סטודנטית: האם אתם, חוץ מפעילות יצירתית של כתיבה, עוסקים בכלל, אתם בעצמכם, בביקורת? בביקורת אני מתכוונת לניתוח, לפעילות שעל הספרות ולא ביצירת הספרות עצמה. מה דעתכם בכלל, אם אתם עוסקים בזה, לגבי משוררים אחרים; ואם כן, אז האם יש לכך רגע מסוים אחרי הכתיבה או כששיר שלכם כבר כתוב אחרי עשר שנים, אני לא יודעת אחרי כמה זמן, שיש לכם ראייה על היצירה שאתם יצרתם כיוצרים, גם ראייה של איש מבקר, כלומר גם לא רק ביקורת ש"אני אוהב/לא אוהב", אלא גם באמת ניתוח לאותו דבר שאתם יצרתם?

רביקוביץ: טוב, ביקורת ספרותית נעשית על הרבה מאוד מישורים, רובם גרועים, משעממים, מטרידים, מייגעים – לא רק את הכותב, אני חושבת שגם את הקורא. מעטים מאוד מהם יש להם ערך בפני עצמו. ואז הם גם יצירה בפני עצמה. אני מעריכה ביקורת ספרותית שהיא פילוסופיה של הספרות, שיש בה איזה הארה שיש בה גם צד יוצר של המבקר עצמו. ביקורת של ניתוח תפל, אני לא מעריכה אותה ואני מאוד מנסה להשתמש ממנה. כיוון שגם חדלתי להיות מורה אז הרבה יותר קל לי להיפטר מזה. אני לא חייבת להגיד משהו על כל שיר שהוא. בסופו של דבר הביקורת היחידה שקיימת בשבילי היא ביקורת של אוהב/לא אוהב. בכל מקרה של אוהב/לא אוהב אני יכולה למצוא הרבה מאוד סיבות ותירוצים כדי להוכיח מדוע אני צודקת באהבתי. אבל אני חושבת שאין בזה ערך. שמעתי, אני קיבלתי את זה מאוד מקרי, זה היה בריאיון באיזה עיתון ערב עם איתמר אבן-זהר, שהוא כתב שספרות היא מדע כמו כל מדע אחר ו... באבחון הספרות גם אין ערך לקביעה אם היא טובה או רעה. אז יבורך האיש, אותי זה מצחיק.

עמיחי: אין צורך להדגיש כמה שאני מסכים לדליה ועם דליה. אני רק רוצה הערה אחת בעניין זה. אני חושב שחבל שמה שנקרא "ביקורת ספרותית" או "מדע הספרות" מנסה

להתחרות עם הביולוגים ועם ממציאי המצאות משום שחבל על המאמצים. הרי השיא למשל צריך להיות לתכנת מחשב שידע לכתוב שירים, אבל הרבה יותר זול להחזיק משורר חי שיעשה את זה [צחוק בקהל].

סטודנט: שאלה המיועדת לדליה. רציתי לדעת את דעתך על תפקיד של מדיום מתלווה לשירה, האם הוא צריך להצביע על מוטיבים שנמצאים בשירה, ואני מתכוון להביא שתי דוגמאות: באחד מספרי השירה שלך [כל משבריק וגליק'] יש עיטורים של יגאל תומרקין. אני רוצה להזכיר את השיר על הרכבת הסובבת מסביב לירושלים ["סביב לירושלים"] שבתכנית "דו רה ומי עוד" הולחן פעמיים במנגינה אחת שהזכירה את הרכבת ובמנגינה אחת שלא הצביעה על הנושא הזה. אז אם כך, מה דעתך על המדיום הזה שמתלווה לשירה? האם הוא צריך להצביע על מוטיבים שנמצאים בשירה או לא?

רביקוביץ: אני חושבת שלא כל מדיום שמצטרף לשירה, ההצטרפות שלו דומה למדיום אחר. כשאיורים מצטרפים לשירה הם שוכנים אחד בצד השני והם בעצם לא מכבידים אחד על השני וגם לא תובעים תביעות אחד מן השני. נאמר, שאם מדיום אחד הוא ברמה הרבה יותר נמוכה מהמדיום השני, הזיווג נראָה משונה. אבל אם בשירים שלי, אה... ביקשתי מתומרקין שאני מאוד מאוד מעריכה את הציורים שלו, לצייר ציורים, והוא הסכים, למרות שלא היה שום קשר תוכני בין השירים והציורים – אני מאוד שמחה על הציור הזה. בעצם, ההנאה שלי כשאני פותחת את הספר היא מהציורים של תומרקין, את השירים שלי אני כבר מכירה. אני לא רואה שום דופי בציור הזה. אבל אני גם לא רואה בו איזה כוונה נסתרת. בסך הכול, לפי דעתי, הציורים פשוט מייפים את הספר. ככה שבמקרה של ציור זה יותר קל.

במקרה של מוזיקה, ההיצמדות היא הרבה יותר הדוקה ואז באמת אחד יכול לגרום נזק לשני. יש כמה לחנים שממש עושים עוול לשירים. וזה תמיד יכול להיות יותר גרוע, על פי הלחנים שממשיכים להופיע. השיר שלי, "סביב לירושלים", הולחן שלוש פעמים. השיר של דפנה אילת שוודאי הזכיר לך רכבת, בעיניי מצא חן. השיר של שלמה ארצי, עם כל הכבוד, הייתי מעדיפה שיבחר טקסט אחר.